

CİLT 2

BAHAR 1414/1994

SAYI 1

**İSLÂMÎ
SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

inkilâb

Tarihin Sonu ve İslâm*

Ali A. Mazrui**

Giriş

Tarihin sonu hakkındaki tartışma, belirli bir yüzyıl yerine bütün insanlık tarihini kapsadığı için önümüze tarih felsefesi ile ilgili problemleri çıkarmaktadır. Bu tartışmayı *National Interest* dergisinde yayımladığı "The End of History?" (Tarihin Sonu mu?) adlı makalesiyle Francis Fukuyama alevlendirmiştir.¹ Yirminci yüzyılın sonunda Fukuyama iktisadî ve siyasî liberalizmin mutlak zaferini" ilan ediyordu.² Fukuyama'nın temel tezi bütün dünyanın liberal demokratik-kapitalist bir sisteme doğru ilerlediği şeklindeydi ki, bu sistem insan evriminin son sosyo-politik paradigmasıydı. Fukuyama'ya göre:

Şahit olduğumuz şey ne soğuk savaşın sonu, ne de kendine has özellikleriyle savaş sonrası dönemin bitmesi değil, bir nevi tarihin sonudur: Bu, insanlığın

* Ali A. Mazrui, "Islam and the End of History," *AJISS*, Vol. 10, No. 4 (Winter 1993), ss. 512-535.

** Ali A. Mazrui (Director, Institute of Global Cultural Studies) Global Kültürel Çalışmalar Enstitüsü'nün Direktörüdür. Ayrıca diğer görevleri şunlardır: Albert Schweitzer Professor in the Humanities, State University of New York at Binghamton, New York; Albert Luthuli Professor-at-Large, University of Jos, Jos, Nigeria; Senior Scholar and Andrew D. White Professor at-large Emeritus, Cornell University, Ithaca, New York.

Bu makale 1992 Eylül'ünde Dewan BAHAN'dan Pustaka sponsorluğuyla University of Malaysia'da (Kuala Lumpur, Malezya) verilen konferansın genişletilmiş şeklidir.

(1) Önceleri A.B?D. Devlet Bakanlığı'nda çalışan Francis Fukuyama, makaleyi yazdığı sırada Rand Corporation'da çalışmaktaydı.

"The End of History?" *The National Interest*, (Spring 1990). *Taking Sides*'da (ed. John T. Rourke, Guilford, CT: The Duskhin Publishing Group, 3. baskı, 1991) yeniden yayımlandı.

(2) Fukuyama, *Taking Sides*, s. 340.

ideolojik tekâmülünün son noktası ve insanlık tarihinde ulaşılabilecek son yönetim biçimi olarak Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesidir.³

Fukuyama'ya göre makalenin orijinalini yazdığı 1989 yılında Doğu Avrupa'da ve henüz çözülmekte olan eski Sovyetler Birliği'nde yaşanan değişimler, tüm toplumların er geç ulaşacakları demokratik kapitalizmin tarihî evriminin bir parçasıydı. Fukuyama düşüncelerini daha sonra bir kitap haline getirmiştir.⁴

Fukuyama'nın Tezi ve İslâm Dünyası

Bu tez ve İslâm dünyası ile ilgili olarak şu soruları sorabiliriz: Bu tez ile İslâm dünyası arasında nasıl bir bağ kurabiliriz? İslâm dünyası da mı, liberal kapitalist demokratik sisteme doğru ilerliyor? Yahut İslâm, insanlık tarihini netice lendiren alternatif bir paradigma sunabilir mi? Aslında Müslümanlar “dini tarihin” sonuna olduğu gibi tarihin sonuna da pek fazla inanmamaktadırlar.

İslâm, kendisini tarihte İbrahimî geleneğin hem vârisi hem de devamı ad etmektedir. Kur'ân'da şöyle denir:

O (Allah) size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat (hukuk düzeni) yaptı. Şöyle ki: “Dini doğru tutun (bağlı kalın) ve onda ayrılığa düşmeyin... (Şûrâ sûresi [42]: 13).

Müslümanlar Hz. Muhammed (s.a.v.)'i peygamberlerin sonuncusu olarak kabul ederler. Müslümanlar hem Yahudilere hem de ilk Hıristiyanlara Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ve Kur'ân'ın geleceğinin haber verildiği görüşündedirler. Yahudiler hakkında Kur'ân şunları söyler:

De ki: “Hiç düşündünüz mü: ‘Eğer bu (Kur'ân) Allah katından ise ve siz de onu inkâr etmişseniz; İsrailoğullarından bir şahid de bunun benzerini (Tevrat'ta) görüp inandığı hâlde, siz (inanmaya) tenezzül etmemişseniz (durumunuz nice olur)? Şüphesiz Allah, zâlim bir topluluğu doğru yola iletmez.” (Ahkaf sûresi [46]: 10).

Hıristiyanlarla ilgili olarak ise Müslümanlar, İsa'nın insanlara son peygamberin geleceğini haber verdiğine inanmaktadır. Bu konu Kur'ân'da şöyle belirtilmiştir:

Meryem oğlu İsa: “Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce

(3) a.g.e., s. 341.

(4) Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York and Toronto: Free Press & Maxwell MacMillan Canada, 1992.

gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak (geldim)" demişti. Fakat (İsa'nın müjdelediği elçi) onlara apaçık delillerle gelince: "Bu, apaçık bir büyüdü" dediler. (Saf sûresi [61]: 6).

Bu noktada tarihin şu İslâmî inançları doğrulayıp doğrulamadığı sorulabilir?

Bu güne kadar tarih-Hz. Muhammed (s.a.v.)'in büyük dinlerin kurucularından sonuncusu olduğunu isbatlamıştır. İslâm cihanşumûl dinlerin en yenisidir. İslâm'ın doğuşundan sonraki 14. yüzyıl boyunca hiçbir din bu kadar taraftar bulamamış, hatta tek bir ülkenin millî dini olmayı dahi başaramamıştır. O halde İslâm, dünyada dinî tarihin son perdesi midir? Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberlerin sonuncusu olduğunu açıkça bildirmektedir: "Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değil, o Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur." (Ahzâb sûresi [33]: 40).

Acaba "peygamberlerin sonuncusu" ifadesi dinî tarihin sonunu mu ilân etmektedir? Dolayısıyla başka (büyük bir din kurabilecek) peygambere şahit olunmayan 14 yüzyıl sonunda İslâmî inançlar haklı mı çıkmıştır?

Buna rağmen, tarihin sonuna seküler açıdan bakıldığında, acaba Müslüman toplumların liberal-demokratik-kapitalizme doğru mu gittiği sorulamaktadır? 20. yüzyılın son yıllarında İslâm dünyası liberal demokratik dünyadan nüfus olarak daha büyüktür ve daha hızlı büyümektedir. İslâm toplumları hakkında demografik bir çalışma yapan Weeks'e göre: "Bugünkü nüfus artışı oranıyla 1988'deki 980 milyon olan Müslüman nüfusu, 2020 yılından evvel ikiye katlanıp 1.9 milyar olarak ve bütün dünya nüfusunun yüzde 23'ünü oluşturacaktır."⁵

İslâm ülkelerindeki doğum oranı binde 42.1 iken, bu oran gelişmiş ülkelerde binde 13.1 dir. Bunun yanında İslâm ülkelerinin ortalama tabii artış oranı yüzde 2,3 iken, gelişmiş ülkelerinki sadece binde 3'tür. Ve ortalama toplam doğurganlık oranı İslâm ülkelerinde yüzde 6 iken, gelişmiş ülkelerde bu oran sadece yüzde 1.3'tür.⁶

Diğer yanda kapitalist dünya hem liberal demokrasileri hem de birçok İslâm ülkesini çevrelemiş durumdadır. Dikkate değer önemli bir nokta da İslâm medeniyetinin öncüsü olan Arap dünyasının, İslâm ülkelerindeki demokrasilerin

(5) John Weeks, "The Demography of Islamic Nations," *Population Bulletin* (1988) Vo. 43, No. 4, s. 5. Bazılarına göre (çoğu demokratik olmayan) gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek doğum oranı, düşük doğum oranına sahip Batı dünyası için "Batılı değerlere" yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. *The Birth Dearth*, NY; Phares Books, 1991.

(6) Weeks, "The Demography of Islamic Nations," s. 13.

öncüsü olmadığıdır. Cinsiyet meselesinde meselâ, kadınları yüksek siyasi mevki-
lere getiren ülkeler Pakistan ve Bangladeş'tir.⁷

Bu noktada Hz. Muhammed (s.a.v.) devrindeki Arabistan'ını ve Peygamberin kadınlar ve kadın hakları ile ilgili düşüncelerini unutmamalıyız. Hz. Muhammed'in ilk hanımı kimdi? Aralarında nasıl bir ilişki vardı. Modern terimlerle, ne dereceye kadar "özgürdü"? Hz. Muhammed'in ilk hanımı sadece "çalışan bir kadın" değil, aynı zamanda onun işvereniydi. Hz. Muhammed mutlu bir şekilde bir kadın için çalışmış, ona danışmış ve vahyi ilk olarak ona açmıştır. Vahhabi gele-
neği altındaki bugünkü Suudi Arabistan, Hz. Muhammed zamanından çok farklıdır.

Mekke ve Medine'nin muhafızı olan Suudî Arabistan kadınlara sürücü ehliyeti almaları için bile müsaade etmemektedir. Amerikan askerleri ve müttefik güçlerin Körfez Savaşı esnasında ülkeye geldikleri zamanları bazı Suudî kadınları bu mahrumiyetlerini protesto etmeye kalktığıında ülkede büyük tartışmalar kopmuştu.⁸

"Güneydoğu Asya İslâm"ı kültürel çoğulculuğun yerleşmesinde öncü rolü üstlenebilir. Müslümanlar, Budistler, Hindular ve Hıristiyanlar arasındaki gerilim ve hatta zaman zaman görülen çarpışmalara rağmen Güneydoğu Asya'daki birçok insan kültürel hegemonyadan çok ekonomik gelişme ile ilgilidir. Wang'ın belirttiği gibi:

ASEAN [Güneydoğu Asya Ulusları Birliği] emniyet, güvenlik ve gelişme imajı oluşturmada başarılı olmuştur. Birliğin mevcudiyeti etnik ve diğer halklar arasında bir esneklik oluşturmaktadır. Üyelerin sosyal, kültürel ve siyasi meselelerinin çözümü ile uğraşması, Birliği bir grup olarak ortak çıkarlara daha duyarlı hâle getirmiştir.⁹

Güneydoğu Asya'nın Güney Asya İslâm'ını takip ederek kadınların politizasyonunda ve gücün kadınlarla paylaşımında Ortadoğu İslâm'ından daha evvel hareket edeceği düşünülebilir. Bu ülkelerde kadınların en azından çeşitli siyasi

-
- (7) Benazir Butto Aralık 1988'de Pakistan başbakanı oldu. Makalenin yazıldığı sırada ise muhalefet lideriydi. Aralık 1991'de ise Begüm Halide Ziya Bangladeş başbakanı oldu. Ülkenin muhalefet lideri de kadındır: Şeyh Huseyna Vâcîd.
- (8) Suudi Arabistan'da sürücü ehliyeti problemi için bkz. *The New York Times*, November 7, 1990 s. 18; November 8, 1990, s. 15; November 13, 1990, s. 14; November 15, 1990, s. 19; November 18, 1990, s. 16; ve December 8, 1990, s. 16.
- (9) Gungwu Wang, "Ethnicity and Religion in Social Development," *The ASEAN Success Story*, ed. Linda G. Martin, Honolulu: East-West Center, 1987, s. 43. ASEAN ülkelerinin ekonomik performansının daha detaylı analizi için bkz., Seiji Naya, "Economic Performance and Growth Factors of the ASEAN Countries," a.g.e., ss. 47-87.

faaliyetlere katılımını kabullenme eğilimi Ortadoğu ülkelerinden daha fazladır.¹⁰

Genelde Arap dünyası, diğer Müslüman dünya karşısında kültürel açıdan daha az bir çeşitlilik gösterir. Arap dünyası Arapça ile İslâm dinini günlük hayatta kaynaştırmıştır. Bu bir bakıma zengin bir dinî uygulama getirmektedir. Fakat diğer yanda, ibadetlerini Arapça dilinde edâ eden ve başka bir dilde şiir yazan Güneydoğu Asya müslümanlarına nazaran daha dar bir kültürel yapı anlamına gelmektedir. Bu bölgede Güneydoğu Asya'nın çeşitli "kültürel dereleri" "Güneydoğu Asya İslâm denizine" akmaktadır. Tabii ki bu, Güneydoğu Asya'da "İslâmî inançlarla mahallî gelenekleri uzlaştırma ve birleştirme yolundaki uzun tarihi geleneğin bir parçasıdır.¹¹ Netice itibariyle, Arap olmayan Müslümanların en azından "iki kültürlü" olma' ığu açıktır.

20. yüzyılda, Batının emperyalizmine büyük bir kültürel direniş gösteren İslâm, aynı direniş Batılı liberal demokrasiye karşı gösterememiştir. Aynı şekilde sekülerizm karşısındaki direniş, kapitalizm karşısında görülmemektedir. Acaba bu durum liberal demokratik sistemin tarihin sonu olduğu iddiası çerçevesinde İslâm'a özel bir rol mü yüklemektedir?

Birçok Müslüman ilâhiyatçının İslâm'da liberalleşme ve reform konusunda kafa yorduğu görülmektedir. İslâm'ın sosyal ve siyasî teorisinin statik olmaktan çok reform, yenileşme ve adaptasyon için birçok mekanizmayı barındırdığı unutulmamalıdır. Modern teolojik hareketler İslâmın bu yönünü yansıtmaktadır. Bunlar İslâm'ın Batının sömürgeci gücüne ve modern eskatolojiye karşı gelmesi; aile yapısı, giyim kuşamdaki değişmelere ve tek-Tanrı karşıtı edebiyat ve hareketlere gösterdiği direniştir.

19. ve 20. yüzyıldaki faal düşünürlerden bazıları Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Muhammed İkbâl'dir. Bunlar Batı eğitimi almış, Batının sosyal problemlerinin yanında, teknolojsi ve bilimi hakkında da engin bilgiye sahip Müslüman teorisyenlerdir. Bu kişilerin tutumları, İslâmî rasyonalizm temelinde Batıya gösterilen siyasî-dinî direniş hakkında bazı ipuçları vermektedir.¹²

(10) Güneydoğu Asya ülkelerinden Malezya ve Endonezya'da, kadınlar ve politikaya eleştirel bakış için bkz., Lenore Manderson, "Gender and Politics in Malaysia," *Why Gender Matters in Southeast Asian Politics*, ed. Millia Stevens, Clayton, Australia: Centre of Southeast Asian Studies, 1991, ss. 43-60; ve Norma Sullivan, "Gender and Politics in Indonesia," a.g.e., ss. 61-86.

(11) Roy F. Ellen, "Social Theory, Ethnography and the Understanding of Practical Islam in South-East Asia," *Islam in South East Asia*, ed. M. B. Hooker, Leiden, The Netherlands: E.J. Brill, 1983, ss. 50-91.

(12) Muhammed Abduh, *The Theology of Unity*, çev. Kenneth Cragg ve Ishaq Muhammed, New York: Humanities Press 1966; Muhammed Iqbal, *The Reconstruction of Religious Thoughts*

Afganî'nin teolojisi Avrupa Hıristiyan medeniyetine karşı gösterdiği politik tepkiyle içiçe geçmiştir. O, hilafeti canlandıracak ve İslâm'ı cihanşumûl bir güç hâline getirecek bir Pan-İslâm hareketini savunuyordu. Politik bir realist olan Afganî'nin görüşleri bir süre sonra Batının iktisadî hâkimiyetine karşı bağımsızlığı savunan İslâm milliyetçiliğine dönüştü. Plânının gerçekleşmesi için yapılması gerekenler şunlardı: Öncelikle siyasî ve iktisadî bağımsızlığı kazanmak; ikinci olarak İslâm'ın diğer dinlere karşı mutlak üstünlüğünün -Mutezile'nin de iddia ettiği gibi- akılcılığında yattığının kabulü; ve üçüncü olarak, dinî hayatın pratik sonuçlarının sadece insanlığın ruhî boyutuna değil, aynı zamanda insanlığın mutluluğa ulaşması için gerekli derûni nitelikleri de (tevâzu, dürüstlük, insanları hedonizm (zevke düşkünlük) ve materyalizmin neticelerinden koruyan doğru sözlülük) kapsadığı fikrinin kabulü.

Diğer birçok modern reformcu gibi Afganî de, Mısır'daki Selefiyye ve Müslüman Kardeşler gibi reformcu hareketlerin organizatörü idi. Görüşlerini paylaşanlardan biri de, sosyal reform, için geniş çaplı sosyal programlar öneren mütefekkir, Ezher Üniversitesi profesörü, gazeteci ve müftü Muhammed Abduh idi. Abduh kelâm okutmuş, Hıristiyan ve Yahudiler tarafından kesilen hayvanları yemenin mübahlığı veistikraz faizlerinin meşrû görülmesi, kadın haklarının genişletilmesi gibi hukukî konuları içeren kitaplar yazmıştır. Teolojisi akıl ve vahyin yakın münasebeti konusunda yoğunlaşmıştır. Ona göre vahiy birkaç kişinin yorum tekelinde olan bir şey değil, Allah'ın sıradan insanları eğitmesi için Peygamberlerine verdiği şuurî bilgidir. Mutezile gibi Abduh da Kur'ân'ın mahlûk ve kelâmın rasyonel bir bilim olduğunu savunuyordu. Afganî gibi o da bir yandan akfî yorumları ve modernizasyona açık noktaların reformunu savunuken diğer yandan da Müslümanları dinlerinin temel prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olmaya davet ediyordu.

Muhammed İkbâl (1878-1938) İslâm'ı insanlığın dünyadaki sınırsız imkânlardan faydalanması için Allah tarafından gönderilmiş fikrî ve ahlâkî bir varlık olarak algılıyordu. İkbâl, İslâmî entellektüel geleneğin Yunan'ın soyut bilgi formlarını ampirik düzeye indirgediğini iddia ediyordu. Kur'ân'ın somut meselelere verdiği önem de bunu isbat etmekteydi. Gerçekliğin ampirik bilgisiyle içiçe geçmiş iman da, teoriyle desteklenmeliydi. Böylece, Allah'ın dünyadaki tecellisi anlayışı, Allah'ın müteâil olma gerçeğiyle de çelişmiyordu. İslâm daima tarih bilincine sahip olmuş ve dolayısıyla Müslümanlar da kendilerini tarihin oluşmasında etken unsurlar olarak görmüşlerdir.

Batı ve İslâm Tarihi

Batı tarihinde fikrî ve ilmî gelişmeler, dinî ve iktisadî hadiselerle paralellik arz etmektedir. Fikrî ve ilmî değişiklikler arasında şunlar zikredilebilir; sanatta ferdiyetçiliği ortaya çıkaran ve Avrupa'da büyük bir harekete dönüşen Rönesans; şüpheciliğiyle beraber Avrupa-tarzı bir rasyonalizm üreten Aydınlanma; ve Bilimsel-Teknolojik Devrim, ki tu esnada ilk büyük bilim adamları yetişmiş, sekülerizm şekillenmiş ve bilimsel devrim hız kazanmıştır. Bir yazarın belirttiği gibi:

Rönesans akli, mantığı, tümevarımı ve Kitab-ı Mukaddes'te bulunan insanlığın evrenin idarecisi olma iddiasını canlandırırken, Reform düşüncesi de tarihte yeni bir "ümit" fikri getirmiş ve tabiatı araştırmacıların hizmetine açmıştır. Modern bilimi mümkün kılan bu terkiptir.¹³

Bu gelişmelere paralel olarak, 16. yüzyılda dinî sahada Protestan Reformu başladı. Aklın özgürleştiği Rönesans ve Buluşlar Çağı'nda Kilisenin otoritesinin ve dogmanın sorgulanması kaçınılmazdı.¹⁴

Toplumdaki bu değişikliklerden ekonominin de etkilenmemesi düşünülemezdi. Reform'dan önce başlayan bir ekonomik hareketlenme zaten vardı. Fakat bu değişiklikler sonradan daha da gelişerek kapitalist devrimle neticelenmiştir. Bu dönemin tahlilinde, dinî sahadaki değişmelerin' ekonomik davranışı etkileyebilip etkileyemeyeceği meselesi çok tartışılmıştır. Batıda Protestan Reformu ve kapitalizmin çıkışı arasındaki bağ tartışmasını ilk başlatan *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism* adlı meşhur eseriyle büyük sosyolog Max Weber olmuştur.¹⁵ İddia, Reformdan önce Hıristiyanlığın, özellikle kredi ve faiz yoluyla sermaye birikimini engelediği şeklindedir.¹⁶ Servet ve tefecilik karşısında İncil'in koyduğu katı kurallar sermaye birikimini gayriahlâkî saymaktaydı. Mesela Mar-

(13) Harold P. Nebelsick, *The Renaissance, The Reformation and the Rise of Science*, Edinburg, Scotland: T & T Clark, 1992, s. xix.

(14) Rönesans ve Reformun tarihî bağları hakkında bkz. William R. Estep, *Renaissance and Reformation*, Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans, 1986; ve Albert Hyma, *Renaissance To Reformation*, Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans, 1951.

(15) Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York: Charles Scribner's Sons, 1958; M. J. Ketch, *Capitalism and the Reformation*, New York: Barnes & Noble, 1968; Jelle C. Riemersma, *Religious Factors in Early Dutch Capitalism 1550-1650*, The Hague, Paris: Mouton 1968; Wolfgang Schluchter, *Rationalism, Religion and Domination: A Weberian Perspective*, Berkeley: University of Berkeley Press, 1989; ve Robert W. Green, *Protestantism, Capitalism and Social Science: The Weber Thesis Controversy*, ikinci baskı, Lexington, MA: Heath, 1973.

(16) Uyanıklara rağmen hâlâ tefecilikle işgal edenleri Kilise Kanunları afarezle tehdit etmekteydi. Bkz. Hyma, *Renaissance to Reformation*, s. 66.

kos İncil'ine göre (10:25) İsa şöyle demişti: "Cennet'e girmek için devenin iğne deliğinden geçmesi zengin bir adamunkinden daha kolaydır."¹⁷ Yoksulluk imanlı Hıristiyanlar tarafından yüceltiliyordu.

Böylece Yahudiler sermaye birikiminde tekelleştiler. Yahudi-karşıtı Avrupa para birikimi ve banka işleri gibi "kötü" uğraşları, İsa'nın çarpmıha gerilmesindeki rolleri yüzünden zaten hor görülen Yahudilere tevdi etti.¹⁸ Dolayısıyla Avrupa'daki bu ihtisaslaşma Reform öncesi Hıristiyanlığın bazı iktisadî davranış biçimlerini hoş karşılamamasının bir neticesiydi.

Sonra Protestan Reform'u geldi. Bu birçok bakımdan öncü bir hareketti. Her şeyden evvel Reform Kilise ve otoritesini sarsıntıya uğrattı. Bu Hıristiyanlığa değil, Kilise'ye vurulan bir darbeydi. O zamanın hâkim kilisesi Roma Katoik Kilisesi idi. İkinci olarak, 'papazların Allah'ın temsilcisi olma inancı'na olan güveni sarstı. İnsanlar Allah tarafından affedilmek ve günah çıkarmak için papazlara gidiyor yahut endüljans satın alıyordu. Kiliseye biraz para bağışlayan kimseye daha çok şarap içebilmesi için müsaade ediliyordu. Böylece kilise Allah adına -hatta bazen rüşvet karşılığında- her işi yapar hâle gelmişti. Buna tepki duyan Martin Luther ve John Calvin büyük bir hareket başlattılar. Bunlardan Martin Luther 1517'de Wittenburg'da bir kilisenin kapısına Hıristiyanlığın suistimallerini kınayan 95 maddelik bildirisini asmasıyla, kısa bir sürede Kuzey Avrupa'ya ve daha sonra dünyanın diğer bölgelerine yayılan bir hareketi başlatmış oldu. Böylece Reform'la, papazların tavassutuna itirazlar görülmeye başladı. Mesela Martin Luther şöyle diyordu:

Papalar ve piskoposlar hoşgörürden ve mağfireden dokunaklı sözlerle bahsediyorlar. İşte gel dindar insan, ve sadece elbise ve yiyecek alabilmek için sattıkları endüljanslarını her köşede teşhir et! Ah, dilenci papazlar!¹⁹

Üçüncü olarak, bu hareket yeni Batı kültüründe ferdiyetçiliğin başlangıcını teşkil etmekteydi. Protestanlara göre insan Allah ile, Allah da insan ile doğrudan konuşabilirdi; dolayısıyla papazlar gibi aracılar gerek yoktu. Allah ile konuşmak için papaza ihtiyacın olmaması dinî ferdiyetçiliği getiriyordu. Dinî ferdiyetçilik ise oir süre sonra ekonomik ferdiyetçiliğe geçişi sağladı.

Dördüncü olarak; değişik ibadet şekilleri vardır. Çalışmak da başlıbaşına

(17) *The Holy Bible*, ed. Rev. C. I. Scofield, New York: Oxford University Press, 1909. Tefecilik konusunda diğer ifadeler için bkz., Mezmurlar, 15:5 ve Hezekiel, 18:8 ve 17.

(18) H.A. Oberman, *The Roots of Anti-Semitism in the Age of Renaissance and Reformation*, Philadelphial: Fortress Press, 1984; ve William Nicholls, *Christian Antisemitism: A History of Hate*, Northvale, NJ: J. Aronson, 1993.

(19) Zikreden Hyma, *Renaissance to Reformation*, s. 273.

bir ibadet şekli sayıldı. Çalışmak ve zenginlik Allah'ın sizinle olduğunun göstergeleri olabilirdi.²⁰ Dolayısıyla günah olan, parayı biriktirmek değil, onun nasıl harcandığı idi. Böylece Protestan Reformu rüzgârı tersine çevirmiş ve şu sözlerde ifadesini bulmuştu. "Para kazan, fakat harcama. Çok para kazan, fakat çok az harca."

Ve sonuç: Bir yanda birikim, diğer yanda yatırım, ve daha önce piyasaya girmeyen insanlar şimdi, bunu bir ibadet addettikleri için büyük bir sermaye birikimi başlangıcı. Allah'tan korkan insanlar aynı zamanda zengin olmayı istemekte ve kazandıklarını lüks şeylere harcamamaktaydılar. Bunları yeniden yatırım için tasarruf etmekteydiler. Kapitalizm gelmek üzereydi. Ve neticede geldi.

Kapitalizmin bilimsel devrimle birleşmesi Batı'da sanayi devrimini getirdi. 18. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl ortalarına kadar devrim, o zamana değin nispeten sakin dünyayı -başta İngiltere olmak üzere- kavurdu geçti. Hayatın birçok boyutu devrimle değişime uğradı.

Böylece argüman şekillenmiş oluyordu: Protestanlar Sanayi Devrimi ve kapitalist değişimlerin öncü kuvvetiydi. Diğer yanda Portekiz, İspanya ve İrlanda gibi Katolik ülkeler durağan idiler ve hızla gelişen Protestan ülkelerin gerisinde kaldılar. Fakat Katolik ülkeler arasında kapitalizm ve sanayi oyununda önemli bir role sahip olan tek istisna Fransa idi.²¹

Fransa her ne kadar bir Protestan Reformu yaşamadıysa da bir alternatifi vardı: Fransız Devrimi.²² Devrim bir bakıma Reform gibi Kilise karşıtı idi ve dinî olduğu kadar, iktisadî davranış biçiminde de değişikliklere yol açtı.²³ Sanayi

(20) a.g.e., ss. 490-91.

(21) Fransa'nın ve İngiltere'nin endüstriyel-teknolojik gelişmelerinin karşılaştırmalı analizi için bak. J. R. Harris, *Essays in Industry and Technology in the Eighteenth Century: England and France*, Hampshire, UK and Brookfield, VT: Variorum and Ashgate, 1992.

(22) Mesela bkz. Jean-Pierre Hirsch, "Revolutionary France, Cradle-of Free Enterprise," *American Historical Review*, (December 1989) Vol. 94, No. 5, ss. 1281-89.

(23) Fransız devriminin etkisi ve ekonomik yönü için, meselâ bkz. Florin Aftalion, *The French Revolution: An Economic Interpretation*, Cambridge, UK and New York: Cambridge University Press, 1990; Jean Laurent Rosenthal, "The Development of Agriculture in Provence 1700-1860: The French Revolution and Economic Growth," *Journal of Economic History* (September 1990) Vol. 50, No. 3, ss. 615-638; ve Peter McPhee, "The French Revolution, Peasants, and Capitalism," *American Historical Review*, (December 1989) Vol. 94, No. 5, ss. 1265-80. Orijini ve toplum üzerindeki etkisi konusunda bkz. Roger Chartier, *The Cultural Origins of the French Revolution*, Durham, NC, Duke Un. Press, 1991; A. Forrest and P. Jones, ed., *Reshaping France: Town, Country, and Region during the French Revolution*, Manchester, UK- and New York: Manchester Un. Press and St. Martin's Press, 1991; ve D. G. Troyansky, *The French Revolution in Culture and Society*, New York: Greenwood Press, 1991.

ve kapitalist devrimler kendilerinden sonraki devrimlerden de sorumludurlar: Bunlar bir yanda liberal, diğer yanda sosyalist devrimlerdir. Liberal devrimlerin en etkilileri Amerika (1776'dan başlayarak) ve Fransa (1789)'dakilerdir. Sosyalist devrimlerin en önemlileri de tabii ki Rusya (1917) ve Çin (1949) devrimleridir. Batı tarihinin bu şekilde okunuşu Fukuyama değil, bize aittir.

Fukuyama'nın söylediği şey sosyalist devrimlerin sona erdiğiydi. Bu tarihin ilerleyişi idi. İdeolojiler, taraftarlarına ütopyalar vâdetmişti ve milyonlarca kişinin desteğini bulan sosyalizm de son ütopyaydı. Ve son ütopya şimdi çökmekteydi. Fukuyama'nın sözleriyle:

Marksizm-Leninizm'in ilk olarak Çin'de, ardından da Sovyetler Birliği'nde ömrünü tamamlayıp tarih sahnesinden çekilmesi, dünya çapında öneme sahip canlı bir ideolojinin ölmesi anlamına gelecektir.... Ve bu ideolojiyi savunan büyük bir devletin bulunmaması, bu ideolojinin tarihin öncüsü olma iddialarının yıkılmasına yol açacaktır.²⁴

• Marksizm Öldü mü?

Günümüzde, en azından Avrupa'da sosyalist devriminin çökmesi neticesinde Marksizmin hâlâ şansı olup olmadığı meselesini zaman zaman gündeme getirmekteyiz.²⁵ Aslında çöken Lenin'in Marksizm'e kattığı yönlerdir. Lenin 20. yüzyılda yaşamış bir Rus idi, Marx ise bir 19. yüzyıl Alman düşünürü. Lenin, Marksizmin kutsal kitabını tefsir eden bir nevi Martin Lutherdi.²⁶ Hıristiyanlığa giden değişik yollar olduğu gibi -çünkü Hıristiyan olmak için Luteryan olmak şart değildir Marksizmin de değişik yolları vardı, dolayısıyla bir kimsenin Marksist olması için Leninist olması gerekmezdi. Fakat Leninizm, Marksizmin 20. yüzyıldaki yanlış başlangıcıydı. Rusya devrimi gerçekleştiren ilk ülke ve Lenin de bir Rus olduğu için Marksist olan hemen hemen herkes Leninistti de. Marksizm-Leninizm terkihi birbirinden ayrılmaz addedildi. Terkinin Leninist tarafı demokratik merkezîyetçilik, öncü parti ve tekelci komünist parti gibi kavramları içeriyordu.²⁷ Bu kavramlar Marks'tan çok Lenin'e aitti.

Marksizmin tarihte üstlendiği üç rol vardı: a) Ahlâkî (âdil) bir bölüşüm

(24) Fukuyama, *Taking Sides*, ss. 355.

(25) A. A. Mazrui, "The Resurgence of Islam and the Decline of Communism: What Is the Connection?" *Futures*, United Kingdom: Butterworth, 1991, ss. 273-88.

(26) Paul LeBlanc, *Lenin and the Revolutionary Party*, Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press International, 1990.

(27) Meselâ bkz., *The Fundamentals of Marxist-Leninist Philosophy*, çev. Robert Daglish, Moscow: Progress Publishers, 1974.

(toplumda malların nasıl bölüştürüleceği ve dolayısıyla eşitsizliklerin azalması konusundaki fikirleri), b) bir analiz metodolojisi (toplumun Marksist bakış açısıyla incelenmesi, yorumlanması ve çıkarımlar yapılması), c) bir gelişme ideolojisi (üretimi artırmanın motoru).

Marksizmin ilk rolüne dönecek olursak, bu rolün mevcut kriz durumunda geçersizliğini kolaylıkla söyleyemeyiz. Kaynakların dağılımındaki farklılıkları en aza indirme fikri zihinlerimizde hâlâ yer tutmaktadır.²⁷

Marksizmin bir metodoloji olarak üstlendiği ikinci role gelince; bizler Marksist bilim adamı olmayabiliriz, fakat son üç yılda yaşananların sınıf analizini yahut emperyalizm çalışmalarını geçersiz kıldığını da söyleyemeyiz. Her bilim adamı gibi, toplumu bütün yönleriyle tahlil ettiğimizde Marksist metodolojinin ölmediğini görürüz.²⁹ Ancak, bir gelişme ideolojisi olarak Marksizme olan inanç yitirildi. Uygulandığı ülkelerde Marksist ideoloji başarılı olamadı. Çünkü Lenin başarısız bir gelişme stratejisi çizmişti.³⁰ Ve neticede Marksizm birçok ülkede çöktü. Marksist bebek, Leninist banyo suyuyla beraber atıldı.

Marksizmin Asya'da, en azından ideolojinin hâlâ çökmediği Çin Halk Cumhuriyeti'nde şansının daha fazla olduğu söylenebilir. Çin, özellikle ekonomik sahada daha az Leninist olma yolundadır. Demokratik merkezîyetçilik merkezîyetçilik özelliğini kaybediyor. Demokratik merkezîyetçiliğin demokrasi kısmında ise iyileşmeler gözleniyor.³¹

Eğer Marksizm Avrupa'dan çok Asya'da başarılı olursa, bu durum kendi orijinal kaynağında başarısız olan Hıristiyanlığın kaderine benzetilebilir. Çünkü Hıristiyanlık indirildiği topluluk olan Yahudiler arasında ve bölge olan Ortado-

(28) Önceki muhalif ekonomistler bile şimdilerde dikkatlerini eşitlik konusuna çevirmekteler. Buna bir örnek Amartya Sen'dir: *Inequality Reexamined*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.

Eşitlik konusu politik teorisyenlerin de zihinlerini meşgul etmektedir. David G. Gil, 4. baskı, *Unraveling Social Policy: Theory, Analysis and Political Action toward Social Equality*, Rochester VT: Schenkman Books, 1990; ve Charles R. Beitz, *Political Equality: An Essay in Democratic Theory*, Princeton: Princeton Univ. Press, 1989.

(28) Politik ekonomi alanında yakın zamanlarda yapılan bir literatür taramasında Marksist metodolojiyi kullanan 1510 kitap ve 1356 makale olduğu belirlendi.

(30) Doğu Avrupa'daki politik ve ekonomik dönüşümler hakkında bkz., Ferenc Fehér and Andrew Arato, ed., *Crisis and Reform in Eastern Europe*, New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1991.

(31) Siyasî suçluların affı konusunda son zamanlardaki gazete haberleri, siyasî kontrolde yumuşama olduğunu göstermektedir. Mesela bkz., *The New York Times*, June 1, 1993: A1. Problemlerine rağmen Çin ekonomisi hızlı bir gelişme halindedir. C. A. Tisdell, *Economic Deve-*

ğ'u'da başarısız olmuştu. Gözle görülür bir gelişme gösterdiği yer ise -sürgün denelebilecek Avrupa'ydı. Daha sonra Avrupa dünyanın "kılavuz" Hristiyan kıtası oldu ve Hristiyanlık diğer bölgelere buradan yayıldı.³² Hatta Hristiyanlık Avrupa'da zirvede olduğu anlarda bile, doğduğu bölgede herhangi bir gelişme gösterememiştir. Avrupalıların İsrail devletini oluşturmaları sadece Müslümanların değil, Hristiyanların da aleyhine olmuştur. Çünkü Hristiyan ve Müslüman Filistinliler bölgeden kaçarken Avrupalılar buralara Yahudileri yerleştirmişlerdir. 1948-49 Arap-İsrail Savaşında, Filistin'in Yahudilerin eline geçen bölgesinden yaklaşık ellibin Hristiyanın kaçtığı tahmin edilmektedir.³³ Dolayısıyla İsrail devletinin vücuda gelmesiyle Ortadoğu'daki Hristiyan nüfus erime sürecine girmiştir, Filistin'in değişik bölgelerinde yaşayan Hristiyan nüfus 1931-1961 yılları arasında büyük ölçüde azalmış ve 1931'de 11.526 olan Hristiyan nüfusu, Yeni Kudüs'te 1961 yılında 1.403'e düşmüştür.³⁴

Netice olarak şu sorular sorulabilir: Marksizm de benzer yöne mi gitmektedir? O da sürgünde serpilip gelişecek ve doğduğu yer olan Avrupa'da marjinal mi kalacaktır? Marksizmin beşikte gelişmemiş olarak kalıp, en kalabalık ve en büyük kıta olan Asya'da güç bulabileceği ihtimal dahilindedir.

Zaten şu andaki en güçlü kalesi de Çin'dir. Son olarak sorulabilecek soru ise; bu gelişmelerin tarihin mi, yoksa Leninizmin mi sonu olduğu şeklindedir. Ne var ki, bu da gelecekte ancak tarih tarafından cevaplanabilecek bir sorudur.

Dünya Tarihinde İslâm

Yukarıda anlatılan tarihin İslâmî bir muadili var mıdır? Yoksa İslâm tarihi nasıl bir seyir takip etmiştir? Konuya en tartışmalı noktadan başlayalım: Martin Luther ve John Calvin gibi 7 yüzyıl öncesinden Hz. Muhammed (s.a.v.)'in de o zamanın Hristiyanlığında bir reform ihtiyacı gördüğünü iddia etmek mümkün müdür?

Kur'ân, Yahudilerin ve Hristiyanların kutsal kitaplarının orijinalini değiştirdiklerini belirtmektedir.

---

lopment in the Context of China: Policy Issues and Analysis, New York: St. Martin's Press, 1993.

(32) Batının Hristiyanlığın diğer bölgelere yayılmasında rolü hakkında bkz. Charles W. Forman ed., *Christianity in the Non-Western World*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1967, ss. 35-58.

(33) R. B. Betts, *Christians in the Arab East*, Atlanta: John Knox Press, 1978, s. 67.

(34) a.g.e., s. 69.

Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a inanmakta sebat gösterin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını ve ahiret gününü inkâr ederse, şüphesiz derin bir sapıklığa sapmıştır (Nisa sûresi [4]:136).

Bununla beraber Hıristiyanların Müslümanlara en yakın grup olarak görül­düğü de doğrudur:

... Mü'minlere sevgice en yakınları da "Biz hıristiyanlarız" diyenleri bulursun. Çünkü, onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük tasla­mazlar (Mâide sûresi [5]: 82).

Fakat Hıristiyanların en büyük yanlışlarından birisi, Hz. İsa'yı, bir bâkire­den doğmasından dolayı 'Allah'ın oğlu' olarak tanımlarıdır:

Yahudiler "Uzeyr Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar da: "Mesih Allah'ın oğludur." dediler. Bu, onların ağızlarıyla geveledikleri sözleridir. (Sözlerini), önceden inkâr etmiş (olan müşrik)lerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan bâtila) çevriliyorlar! (Tevbe sûresi [9]: 30).

Dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.v.), Hıristiyanların Allah'ın gerçek mesajı­nı tahrif ettiklerini iddia ediyordu. 7 asır sonra ise aynı şekilde Martin Luther ve John Calvin bazı Hıristiyanların İsa'nın mesajını tahrif ettiklerini söylüyorlardı. Müslümanlara göre, Allah tam ve mükemmeldir; bir aileye sahip olması düşünülemez. Nitekim İhlâs sûresinde bu husus şöyle zikredilmektedir: "(Ey Muham­med!) De ki: O Allah bir ve tektir. Allah herşeyden müstağni ve herşey O'na muhtaçtır. O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir." (112:1-4).

John Calvin ve Martin Luther ulûhiyyetin paylaşımına sınırlama getirmiş­lerdir. Onlara göre İsa'nın annesi Meryem çok özel biriydi, fakat onun aracılığıyla Tanrı'ya da dua edilemezdi. Protestanlar Meryem'in önemini Katoliklerden da­ha az vurgulamaktadırlar. Meselâ Martin Luther, Hz. Meryem'e ilâhî bir sıfat hasretme ve O'na İsa'dan daha fazla hürmet gösterme konusunda inananları uyar­mıştır.³⁵ Yine aynı şekilde John Calvin ve Martin Luther, insanların, papazlar aracılığıyla Tanrı'ya dua etmemeleri gerektiğine, O'nunla vasitasız ilişki kurabi­leceklerine değinmişlerdir. 7. yüzyılda Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından söyle­nenler, 16. yüzyılda bu ikili tarafından söyleniyordu. Söylenenler İslâm'ın, Hıris­tiyanlığın hak bir din olduğu, fakat zamanla din adamlarının İlâhî otoritenin üs­tüne çıktığı şeklindeki görüşlerle aynen benzerlik göstermektedir.

O hâlde İslâm, ilk Protestan devrimi miydi? İslâm Hıristiyanlığın mesajını tanıyor ve İsa'nın ilâhî vasfına zarar vermeksizin bu dini "arındırmaya" çalışıyor-

(35) Bernhard Lohse, *A Short History of Christian Doctrine*, çev. F. Ernest Stoeffler, Philadelp­hia: Fortress Press, 1978, s. 207.

du. İkinci olarak; İslâm'ın yayılması, ticarete merkantalizme yol açacak bir etkiye yol açtı mı? Bunun gerçekten, doğmakta olan bir kapitalist devrim olduğunu söyleyebiliriz. Bu birinci merhaledir.

Bilim ve sanatta Batı'dakine benzer bir İslâmî rönesans var mıdır? Eğer bununla İslâm tarihinde yaşanan büyük değişiklikleri kastediyorsak, 'bilimsel devrim kavramı' kişinin bakışına göre değişebilir. Eğer İslâmî aydınlanma Arap merkezli bir bakış açısıyla yorumlanırsa, İslâmî aydınlanma dönemi çok kısa bir zaman dilimine sıkıştırılmış olur. Bakış açımızı Osmanlı İmparatorluğunu kapsayacak biçimde genişletirsek, bu dönem 17. yüzyıla kadar uzatılabilir. İslâmî aydınlanma diğer kültürlerden çok şey almış, bunları geliştirerek, üzerlerine yenilerini bina etmiştir. İngilizce'de sayılara Arap rakamları dendiğini biliyoruz. Bu, diğer medeniyetlerin uyarıcıları karşısında geliştirilen İslâm medeniyetinin ürünlerinden birisidir. İslâm medeniyetinin lokomotif bu muharrik unsurlardır. Sayılar Hindistan'dan gelmiş, Müslümanlar da bunu geliştirerek diğer medeniyetlere aktarmışlardır.³⁶

Yunanlıların *hikmet*'i Batı Avrupa'ya İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd vasıtasıyla geçmiştir.³⁷ İbn Sina'nın felsefi sistemi birçok yönüyle Katoliklikte mevcuttur. Meselâ Aquino'lu Thomas, anahtar doktrinlerinden biri olan ruh ve madde arasında fark gibi bir konuyu İbn-i Sina'nın analizine dayanarak formüle etmiştir. Ayrıca çeşitli çalışmalarında İbn-i Sina'nın eserlerinden beşyüzden fazla iktibas yaptığı görülmektedir. Aynı şekilde İbn-i Rüşd'ün Aristo'yu şerh eden eserleri Büyük Albert ve öğrencisi Aziz Aquinas gibi önemli Hristiyan düşünürlerin el kitabı haline gelmiştir. Bu şerhler daha sonra Latince ve İngilizce'ye tercüme edilmiş olup, Aristo'nun eserlerinin anlaşılmasında hâlâ yararlı olmaktadır.³⁸

Yunan'ın hikmet'i daha sonra Batı'nın kendi kendini tanımladığı ve üzerine rasyonalizmi bina ettiği düşünce oldu.³⁹ İngilizce "alphabet" (alfabe) kelimesi Yunanca "alphabita" dan değil de, Arapça "elifbe"den gelmektedir. Özellikle İspanyolca, yaklaşık sekizyüz yıllık Müslüman hâkimiyeti neticesinde Arapça'dan oldukça etkilenmiştir.⁴⁰

(36) Duncan Towson, *Muslim Spain*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1973, s. 41.

(37) a.g.e., s. 42. Ayrıca bkz. Hichem Djait, *Europe and Islam*, Berkeley, CA: University of California Press, 1985; ve W. Montgomery Watt, *The Influence of Islam on Medieval Europe*, Edinburgh University Press, 1972.

(38) De Lacy O'Leary, *Arabic Thought and Its Place In History*, London Routledge & Kegan Paul, 1922; ve Majid Fakhry, *A History of Muslim Philosophy*, New York: Columbia University Press, 1970.

(39) G. E. von Grunebaum, *Islam and Medieval Hellenism: Social and Cultural Perspectives*, London: Variorum Reprints, 1976.

(40) İspanya'daki İslâm etkisi hakkında bkz., Duncan Towson, *Muslim Spain*.

İslâm medeniyetinin mimarî eserleri İspanya'daki Elhaimra'dan Hindistan'daki Tac Mahal'e kadar uzanır. Batı'nın rönesansının kaynağının herşeyden önce İslâm Rönesansı olabileceğini daha önce de belirtmiştik. Batılı bir bilim adamı olan Eugene A. Myers'a göre: "Dokuzuncu yüzyılın sonlarından onikinci yüzyıla kadar Batı'nın bilim ve kültürü üzerindeki İslâm etkisi çok büyüktür."⁴¹

Ve yine sonuç bölümünde Myers şöyle demektedir:

İslâm âlimlerinin ve mütercimlerin, bilimlerin ve beşeriyetin gelişmesindeki kültürel önemi kesinlikle küçümsenemez... dolayısıyla Batı düşüncesinin kökleri Greko-Arap ve İbrânî düşüncesinin bir karışımıdır.⁴²

Avrupa'da rönesansı ateşleyen Hellenizm'in kapılarının İslâm dünyası, özellikle de İspanya tarafından açılması ne kadar paradoksal bir gelişmedir. Avrupa'daki bütün gelişmelerin benzerine İslâm tarihinde rastlamak mümkünse de bu sadece doğuş aşamasındadır.

Peki, sonradan neler oldu? Çöküşün başlamasıyla ivme tersine döndü. Batının karanlık çağları Rönesans'tan önce, bizimki ise Rönesans'tan sonra gelmiştir. Ve neticede Müslümanlar tarihin objesi (nesnesi) durumuna düştüler. Tarihin öznesi olma rollerini kaybedip, başkalarının yaptığı tarihe boyun eğmek zorunda kaldılar. Çöküşün gerçekten ne zaman başladığı ise Arap-merkezli bakış açısının derecesine göre değişebilir.

Bu yüzyılın ilk yarısında da çöküşün devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde Müslümanlar hâlâ tarihin objesiydiler. İslâm dünyasının büyük kısmı sömürgeleştirilmişti. Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı neticesinde çökmüş, toprakları Avrupalı güçler tarafından işgal edilmişti.⁴³ İslâm dünyasının sömürgeleştirilmemiş bölgeleri ise yeni-sömürgecilikle karşı karşıya idi. İran ve Afganistan gibi ülkeler bu dönemde tam bağımsız değildi.

20. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanlar tarihte daha müessir bir konuma geldiler. Bu dönemde müslümanlar tarihi şekillendirmekten çok, "yerel tarihi" değiştirme yolundaki çabalarıyla dünya tarihini etkilediler. Bu teşebbüslerin beklenmedik sonuçları cihanşumûl dönüşümlere yol açtı. Bu konuda bir önemli misâl, 1954-1962 yılları arasındaki Cezayir bağımsızlık savaşıdır.⁴⁴

(41) Eugene A. Myers, *Arabic Thought and the Western World in the Golden Age of Islam*, New York: Frederick Ungar, 1964, s. 10.

(42) a.g.e., ss. 133-4.

(43) Sömürge imparatorlukları hakkında bkz., David K. Fieldhouse, *The Colonial Empires: A Comparative Survey from the Eighteenth Century*, ikinci baskı, London: Macmillan, 1982.

(44) Bu savaş hakkında bkz., John E. Talbott, *The War without a Name: France in Algeria, 1954-1962*, New York: Knopf, 1980.

Bazıları Cezayir Savaşı'nı Avrupa merkezli bir bakış açısıyla görmek isterler: Fransa Cezayir'i topraklarının bir parçası saymaktaydı. Cezayirliiler "hayır" dediler, "bu bir sömürgeci" ve, bağımsızlık için savaşımaya başladılar. General Charles DeGaulle Fransa'da iktidara geldiğinde bu realiteyi tanıdı ve 1962 yılında Cezayir'e bağımsızlığını verdi. Bu, Cezayir tarihinin yanlış bir şekilde yorumlanmasıdır. Doğru yol şudur: Cezayirliiler özgürlükleri için savaşan Kuzey Afrikalilerdir. Tek gayeleri özgürlükleri ve insan hakları için savaşılmaktı.⁴⁵ Dünya tarihini değiştirdiklerinin bilincinde değillerdi.

Dört yıl gibi (1954-58) kısa bir sürede dünya tarihini nasıl değiştirdiler? Cezayirliiler, Fransa'nın anayasal düzeni üzerinde, daha sonraki yıllarda Vietnam savaşının Amerika üzerinde uyguladığından daha fazla bir baskı oluşturdular. Fransa'da hemen hemen bir iç savaşı vardı.⁴⁶ O zamanlarda İngiltere'de öğrenciydim ve neler olacağını merak ederek Manş denizinde yaşanan gerginlikleri seyrettiğimi hatırlıyorum. *The Manchester Guardian* tarihinde ilk defa bir Fransızca başmakale yayınlayarak Fransızlardan bu silahlı iç isyana karşı uluorta yaptıkları saldırılardan vazgeçmelerini istemiştir. Eğer Cezayir'deki demoralize olmuş Fransız askerleri iktidarı ele geçirmek için Paris'e gelmiş olsalardı, Fransa'nın geri kalanı onlarla savaşmak için sokaklara dökülürdü.⁴⁷

Bu durumda Fransa'yı kurtaracak tek kişi vardı. General Charles DeGaulle. DeGaulle istemediği için eski anayasal düzen çökmüştü. O Beşinci Cumhuriyet'te ısrar ediyordu ve dolayısıyla tamamiyle yeni bir anayasa yazılmalıydı.⁴⁸ Bu anayasa yürürlüğe girdiğinde Fransa siyasî istikrara kavuştu ve NATO'nun askerî kanadından çekildi. Fransa, Amerika'nın etkisi karşısında daha dirençli hâle geldi ve nükleer programını hızlandırdı. Son olarak Fransa'nın sömürgelelerinden, özellikle Afrika'dakilerden çekilme politikası belirli bir ivme kazandı.⁴⁹

(45) Fransızlar Cezayir'e çok önem veriyorlardı. Meselâ bkz., Tony Smith, *The French Stake in Algeria, 1945-1962*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1978.

(46) W. G. Andrew, *French Politics and Algeria: The Process of Policy Formation, 1954-1962*, New York: Appleton-Century-Crofts, 1962. DeGaulle ve Cezayir hakkında gazetecilik bazında açıklamalar için bkz., C. L. Sulzberger, *The Test: DeGaulle and Algeria*, London: R. Hart-Davis, 1962.

(47) Cezayir'den çekilme konusundaki en önemli problemlerden biri de burada bulunan çok sayıda Fransız askerî personeliydi. Bunlar anlaşılabilir gibi Cezayir'den çekilmeye şiddetle karşıydılar. Fransızlar ordusunun önemli bir bölümü de bu doğrultuda düşünüyordu. Bu da Fransa'da bir askerî darbe korkusuna yol açmıştı. Bkz., G. A. Kelly, *Lost Soldiers: The French Army and Empire in Crisis, 1947-1962*, Cambridge, MA: MIT Press, 1965.

(48) P. M. Williams and Martin Harrison, *DeGaulle's Republic*, London; Longman, 1960.

(49) Fransa'nın Cezayir'in mücadelesi neticesinde sömürgelerinden çekilmesi ve barış hareketlerinin iyi bir derlemesi için bkz., David L. Schalk, *War and the Ivory Tower: Algeria and Vietnam*, New York: Oxford University Press, 1991.

Neticede 1962 yılında Cezayir bağımsızlığına kavuştu.

Böylece Cezayir'de bağımsızlıkları için savaşıyan Müslümanlar tarafından Fransa'nın tarihi değiştirilmiş oldu. Fransa'nın tarihi değiştiği için, neticede Avrupa'nın da tarihi değişti. Ve Avrupa'nın tarihi değiştiği için neticede dünya tarihi de değişti. Bu, yerel tarihlerini değiştirmeye çalışan insanların tüm tarihi şekillendirmesiydi.

Fukuyama'nın komünizmin çökmesi sonrasında "tarihîn sonu"nu ilân etmesi hususunda hiçbir Batılı bilim adamı Afganistan'ın rolünden bahsetmemektedir. Hiç kimse komünizmin sonu ve Rusların emperyalist heveslerinin Afganistan'da sönmesinin ilişkisine değinmemektedir. Sovyetler Birliği güçlü bir devlettir. İmparatorluğun neresinde bir problem çıksa, oraya tanklarını gönderir ve problemi kökünden hallederdi. Bunu 1956'da Macaristan'da ve 1968'de Çekoslovakya'da yapmıştı.

Fakat Prag Baharının mimarlarının ve Macarların aksine mücahidler, 1979 ve takip eden yıllarda aynı şeye müsaade etmediler. Savaştılar, savaştılar ve savaştılar. İşgalciler çekildiği hâlde hâlâ savaşıyorlar. Tabîî er geç birilerinin onlara işgalcilerin gittiğini hatırlatması gerek. Fakat mücadele boyunca İslâm'dan aldıkları aşk ve şevkle⁵⁰ büyük kahramanlıklar göstererek Sovyetler'in emperyalist emelerine son darbeyi vurdular. Meselâ Batı'da hiç kimse, Sovyetlerin Afganistan tecrübesinden sonra bir başka Macaristan'a, ya da Polonya'ya yahut Çekoslovakya'ya tanklarını gönderemeyeceğini dile getirmektedir. Müslümanlar karşısında hüsrana uğrayan Sovyetler Birliği bu eski oyunu bir daha oynayamamıştır.

Hiç kimse bu konuya değinmemektedir, çünkü İslâm dünyasını tarihte etkin bir faktör olarak görmemektedirler. Bizi hala tarihîn objeleri, yahut tarihî güçler tarafında manipüle edilebilecek objeler olarak düşünmektedirler. Bugün geriye baktığımızda Afganistan savaşı, yerel gayeler peşinde koşan, ama neticede tüm tarihi dönüştüren bir Müslüman hareketidir. Fakat mücahitlerin çoğu bile perestroika ve doğu-batı ilişkilerinden habersizdiler. Onların tek bildikleri ve savdukları şeydi: Biz Müslümanız, özgürlüğü seviyoruz, dinimizi seviyoruz, bu işgalciler ülkemizde barınamazlar ve onları bu ülkeden defedeceğiz. Halbuki eski Doğu blokunda gedikler açarak büyük dönüşümlere yol açan kendileriydi. Afganistan'ın rolü, başka bir İslâm devrimi istemeyen Sovyetler'in müdahalesine yol açan şartların hazırlanmasındaki Irak'ın rolüyle desteklenmiştir.⁵¹ Bütün bunlar

(50) Bkz. Rudolph Peters, *Islam and Colonialism: The Doctrine of Jihad in Modern History*, The Hague: Mouton, 1979; ve Oliver Roy, *Islam and Resistance in Afghanistan*, 2. baskı, Cambridge, UK, and New York: Cambridge University Press, 1990.

(51) Bkz. Lawrence Ziring, *Iran, Turkey, and Afghanistan: A Political Chronology*, New York:

tarihin oluşumunda Müslüman aktörlerce oynanan etkin rollerdir. Buna rağmen Batılıların hazırladığı senaryolar bu rolleri gözardı etmektedir.

Güney-Güney ve Kuzey-Güney ilişkilerinde Müslüman ülkelerin kaynakları üzerindeki Batılı kontrole karşı direnişte Müslümanlar büyük rol oynadılar. Bu konuda Nasır'ın oynadığı rolü biliyoruz. Petrol zengini ülkelerin diğer Müslüman ülkelere istihdam ve diğer konulardaki yardımlarıyla Güney-Güney ilişkileri müslümanların etkisiyle şekillendi.⁵² Kuzeyle önemli uluslararası ve ekonomik meselelerdeki müzakerelerle bu etki Kuzey-Güney ilişkilerinde de devam etti.⁵³ Müslümanlar Güney'in gücünü bir dereceye kadar artırdılar ve Doğu'nun gücünü yitirmesinde de etkili oldular. Bizim için pek açık olmayan; maalesef Batı dünyası, Müslümanlara nazaran hâlâ çok daha güçlü olduğu için, bizim Batı ile nasıl başa çıkacağımız meselesidir. Acaba bizim için bir çıkış yolu var mıdır?

Böylece Müslümanların tarihin yapıcıları olma meselesine gelmiş bulunuyoruz. Kanaatimizce, Müslümanlar dünya tarihini şekillendirmektedirler, fakat farkında olmayarak, yahut yaptıklarının beklenmedik sonuçları sayesinde. Diğer yanda Batılılar ise tarihi bilinçli olarak ve belirli gayeler çerçevesinde şekillendirme çabasındalar. Bu konuda da karşımıza Fukuyama'nın demokrasi ve kapitalizm ile ilgili tezleri çıkmaktadırlar. Kapitalizm demokrasi için gerekli gübredir. Tarihi olarak kapitalist düzenden bağımsız varolabilmiş bir çoğulcu demokrasi mevcut değildir. Acaba bu durum tesadüfi midir, yoksa aralarında bir illiyet prensibi mi vardır? Kapitalizmi tatbik etmeksizin, açık ve çoğulcu bir toplum oluşturmak mümkün değil midir? Kapitalizm demokrasi tarlasının vazgeçilmez gübresi midir? Bunlar bilim adamları arasında tartışılan önemli sorulardır.⁵⁴ Hâlihazırda kapitalizm ve demokrasi terkiibini kabul edersek karşımıza şu sorular çıkar: Biz İslâm'ı mı demokratikleştireceğiz, yoksa demokrasiyi mi İslâmîleştiriceğiz?

İslâm'ın demokratikleştirilmesi hususunda kendimize sormamız gereken so-

---

Praeger, 1981; ve Yaacov Ro'i, ed., *The USSR and the Third World: Issues in Domestic and Foreign Policy*, London and Boston: Allen&Unwin, 1984.

- (53) Bkz. Shireen T. Hunter, *OPEC and the Third World: Politics of Aid*, Bloomington: Indiana University Press, 1984; ve Abdelkader Benamara and Sam Ifeagwu, ed., *OPEC Aid and Challenge of Development*, London and New York: Croom Helm, 1987.
- (54) Bkz. James Piscatori, *International Relations of the Asian Muslim States*, Lanham, MD and New York: University Press of America and the Asia Society, 1986; ve D. Abdullah, *The Biting Falsehood: A Study of Islam and Western Thought*, London: Ta-Ha Publishers Ltd., 1984.
- (55) Bkz., Dietrich Rueschmeyer et al., *Capitalist Development and Democracy*, Chicago: University of Chicago Press, 1992; ve Gyorgy Lukacs, *The Process of Democratization*, çev. S. Bernhardt and Nolan Levine, Albany: SUNY Press, 1991.

ru, Allah'a karşı olan sorumluluğumuzla, hükümetlerimize ve şahıslara karşı olan sorumluluklarımızı nasıl bağdaştıracağımız meselesidir. Geleceğin İslâm tarihini çizerken karşılaşacağımız ikinci problem ise dünyanın değişik ülkelerine dağılmış bir milyar Müslümanı kapsayan *ümme*t kavramını seçim dairesine sokup nasıl yerelleştireceğimiz hususudur. Dünyada bir milyar Müslüman vardır.⁵⁵ Bunları tek bir seçmen kitlesi olarak düşünmek pek gerçekçi değildir. O hâlde daha küçük seçim çevreleri mi olacaktır?

Cinsiyet meselesinde, Müslüman kadınların topluma tam katılımını nasıl sağlayacağız? Aslında ilk dönem İslâm tarihi cinsiyet meselesinde gerçekleştirdiği devrimle ön plana çıkmaktadır. İslâm ilk defa kız çocuklarının diri diri gömüldüğü bir topluma inmişti. Bu belki de cinsiyet ayrımcılığının en uç noktasıydı.

Allah dinini herkesden evvel bu suçu işleyenlere göndermişti. Bir nesil sonra bu toplumda mülk sahibi kadınlar görülmeye başlandı.⁵⁶ Fakat tabii burada uğraşılacak malzeme insandır. Dolayısıyla ilk nesilde dönüştürmek istediğiniz herkesi dönüştürebilirsiniz. Acaba bu konuda değişimin tohumları (polijini)de mi yatmaktaydı. Erkeklerle, "eşit davranmak suretiyle birden fazla kadınla evlenebilirsiniz" dediği zaman, bu eşit davranmak prensibi mi değişimin tohumuydu? İki insana eşit muamele edebilmek mümkün olmadığı için de bu kuralın işlemeceğinin farkına varacaktınız. Çünkü biri size diğerinden daha eğlenceli, veya can sıkıcı yahut daha çekici gelebilir. Dolayısıyla açıkça görülebileceği gibi iki insana eşit davranmak mümkün değildir.

Babamın birden çok hanımı vardı. Hanımlarından birisi hâlâ hayattadır ve ben kazandıklarımın küçük bir kısmını ona veriyorum. O benim biyolojik annem değil. Babam her ne kadar 1947'de öldüyse de, bu hanım hâlâ benim ailevi yükümlülüklerim içerisinde. Bu da, bağların ne kadar uzun süre devam ettiğinin bir göstergesidir.

Bir seferinde Nairobi başkadısı olan babamın hâlâ hayatta olan ikinci anneme hediye olarak bir elbise aldığını görmüştüm. Babama "seni, benim annem için birşey alırken görmedim" dedim. Babam bana, "bak" dedi, "senin annen geleneksel bir kadın, onun giyebileceği şeyler Nairobi'de bulunmaz."

Bu gerçekten doğrudu. Annemin giyeceği şeyler Nairobi'den çok Mombasa'da bulunabilirdi. Fakat haklı olduğu halde ben babama kızgın olduğum bir gün anneme babamın diğer hanımına aldığı hediyeden bahsettim. Annem bana bir to-

(55) Bkz., Weeks, "The Demography of Islamic Nations," 1988.

(56) Bkz., John Thomas Cummings et al., *Islam and Development*, ed. John Esposito, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1984, ss. 35-6.

kat attı ve kendi işimle uğraşmamı söyledi.

Burada kavranılacak husus, tıpkı babam gibi âlim olan annemin de, birden fazla hanım sahibi olabilme hakkını kabul ettiği'dir. Kanatimizce, eşlere eşit davranma şartının konması ve bunun da psikolojik ve maddî bakımdan yerine getirilmesinin güçlüğüyle, bir nevi engel koymaktadır. Eğer Amerikan sistemindeki gibi, İslâm'da da hukukî kuralların yeniden gözden geçirilirse, kölelik gibi çok hanımlılığın (polijini) de yasalara aykırı olduğunu görebiliriz. Her ne kadar Amerikan Anayasası'nı yapanların akıllarından kürtaj meselesine değinmek geçmemişken, bugün Amerikan sistemi bu konudaki kararını Anayasa'dan çıkardığı yorumlara göre vermektedir.⁵⁷ Bunu erkeğin eşit davranmak şartıyla birden fazla eş alabilme kuralıyla karşılaştırsak, İslâm'ın bu konudaki tutumunu Amerikan Anayasası'nın kürtaj konusundaki tukumundan daha açık olduğunu görürüz. Dolayısıyla bu kuralın fiilî bir yasak getirdiği açıktır.

İslâm'da cinsiyet meselesi yeniden gözden geçirilmelidir. Çünkü İslâm'ın gerçekleştirmeye çalıştığı cinsiyet devrimi hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir. Devrim iki sebep yüzünden dumura uğramıştır: a) İslâm âleminin ümmetçilikten saltanata dönüşmesi ve haremın ortaya çıkması, b) İctihad kapısının kapanması.

Daha önce bahsettiğim demokrasinin İslâmlaştırılmasıyla İslâmî değerlerin Müslüman olmayan ülkelere bile yayılmaya çalışılmasını kastetmekteyiz. Tabii bu noktada, hükümetin tescil etmek istemediği bir İslâmî partiye sahip olan kendi ülkem Kenya bizzat tecesüsümü uyandırmaktadır. Bu pek alışılmamış bir partidir. Çünkü bu partinin üyesi olabilmek için bir kimsenin Müslüman olması şart değildir. Üye olacak kişinin parti programının temeli sayılan İslâmî değerleri kabullenmesi yeterlidir. Dolayısıyla bu bir İslâmî kardeşlik değil, İslâmî değerler partisidir. Kendi değerlerinin İslâmî değerlere yakın olduğunu kabul eden herkes, başka bir dine mensup olsa da bu partiye üye olabilir.

Meselâ, İslâm'da siz içki ve uuşturucu bağımlılığını asgarîye indirebilirsiniz. Bunlar yol açtıkları kaos ve başkaldırıyla Batı demokrasisinin en büyük iki tehdit unsurudur. Batı toplumlarındaki kuvvetli ferdiyetçilik ve ferdî hürriyet sebebiyle kişi kendisine de diğerlerine de zarar verse bile, devlet ferdî haklara müdahale edememektedir.⁵⁸ Bu tehlikeyi azaltmada Batı'ya yardım edecek "itidali"

(57) Dennis J. Horan et al., ed. *Abortion and the Constitution: Reversing Roe v. Wade through the Courts*, Washington, DC: Georgetown University Press, 1987; ve Alida Brill, *Nobody's Business: Paradoxes Privacy*, Reading, MA: Addison-Wesley, 1990.

(58) Bkz., Jean-François Revel, *How Democracies Perish*, çev. William Byron, Garden City: Doubleday, 1984. Fransız muhafazakâr düşünür ferdî hürriyetin batı demokrasileri için oluşturduğu tehditlere değinmektedir.

acaba İslâm sağlayabilir mi?

Demokrasinin globalleşmesi meselesine gelince; İslâm globalliği yücelten ilk dindir. Müslümanın dünyanın neresinde olursa olsun yüzünü bir noktaya çevirip namaz kılması globalliğin törenleştirilmesidir. Ümmet kavramı İslâmî globalizmin bir parçasıdır. Müslümanların hayatlarında en az bir kere gitmeye çalıştıkları Mekke-i Mükerrerme, globalliğin bir parçasıdır. Acaba bu husus demokrasinin globalleşmesine yardım edebilir mi?

İslâm'ın eşitlik ve ırkçılık konusunda da önemli prensipleri vardır. Bu kadar liberal yahut kapitalist olmak kâfidir. Aynı zamanda özellikle ırk eşitliğini içeren genel bir eşitlikçi ifadenin kuvvetlenmesi lâzımdır. Çünkü Hıristiyanlığın ırkçılıktan kaynaklanan büyük problemleri vardır. Mesela, başkan olduğu sıralarda Jimmy Carter, kilisenin hâlâ Afrika asıllı Amerikalıları dışladığını itiraf etmişti. Hollanda Reform Kilisesi, Güney Afrika'daki ırk ayrımcılığının mimarlarından biriydi. Neticede İslâm'ı kabul etmeleri için değil de, belki İslâmî değerlerden ders alabilirler diye, Batılıları araştırma yapmaları için İslâmî eşitlikçiliğin yaşandığı bölgelere dâvet emek lâzımdır.

Sonuç

Gelecek “post-Western” olabilir; “anti-Western” olabilir. Ama “non-Western” olamaz.
Peter F. Drucker⁶⁰

Müslümanlar bu meydan okumaya cevap verebilir mi? Veya vermesi gerekir mi? Tarihin sonu hakkındaki tartışmalar neticede Batının kuvvetine ve geri kalanların zayıflığına dayanmaktadır. 20. yüzyılda İslâm demokrasinin gelişmesi için münbit bir zemin hazırlayamamıştır. Fakat bunun yanında İslâm Nazizm, Komünizm, Faşizm ve soykırım gibi bu yüzyılın felâketlerinin yeşermesine de müsaade etmemiştir. Bunlar Hıristiyan, Budist yahut Konfüçyan toplumlarda ortaya çıkmıştır. Müslümanlar en iyiyi üretmedikleri için sık sık eleştirilmektedir, fakat kötüyü bertaraf eden davranış standartlarına sahip olduğu için takdir edilmektedir. İslâm dünyasında Nazi toplama kamplarının, Amerika'daki, Güney Afrika'daki yahut 2. Dünya Savaşı sırasında Japonya'daki ırk ayrımcılığının veya Stalin zamanındaki soykırımın bir benzerleri yoktur.

Eğer liberal demokrasinin zaferi komünizmin çöküşünü gerektiriyorsa, daha önce de belirttiğimiz gibi, komünizmin çöküşü de İslâm'ın direnişi neticesinde vuku bulmuştu. Komünizm öncelikle Rusya ve Çekoslovakya gibi Hıristiyan,

(59) Peter Drucker, *Post-Capitalist Society*, New York: Harper Business, 1993, s. 214.

daha sonra Vietnam ve Kore gibi Budist ve Çin gibi Konfüçyüs dinini benimsemiş ülkelerde başarı sağlamıştır. Fakat şüpheli bir Arnavutluk örneği hâriç, komünizm hiçbir Müslüman ülkede uygulanma fırsatı bulamamıştır. Faşizm Hıristiyan Almanya ve İtalya ile Budist ve Şintist Japonya'da görülmüştür. İslâm dünyasında ise ne Faşizm ne de toplama kamplarına şahit olunabilir.

Fukuyama, insanoğlunun en iyiyi keşfettiği iddiasıyla tarihin sonunu ilân etmektedir. Ancak, kendimizi kötünden nasıl koruyacağımız hususunu unutmaktadır. Bugün Batılı liberal demokrasinin açıklık, demokratik katılım ve yüksek ekonomik verimlilik konularında başarılı olduğu açıktır. Fakat Batılı çoğulculuğun ırkçılık, Nazizm, sömürü ve soykırım için zemin hazırladığı da bilinen bir gerçektir. Tarih, nihâî bir siyasi düzen arayışının sonuna geldiyse de, Batı'nın insan tabiatındaki güzelin ortaya çıkarılması hususundaki tezleriyle yetinilmemelidir. Tarih, insan tabiatındaki kötünün kontrolü mevzuunda İslâm ile istişare etmelidir. İslâm alkolizmden ırkçılığa, materyalizmden Nazizme, uyuşturucu bağımlılığından Leninizm'e ve hatta AIDS'e kadar 20. yüzyılın felâketlerine karşı en dirençli unsur olmuştur. Şeriata yakın toplumların niçin bu felâketlere uzak olduğunu sormak lâzımdır. Ve eğer daha uzaksa niçin böyle olduğunun daha yakından incelenmesi gerekir.

"Tarihin sonu" birden fazla standardın ve birden çok medeniyetin izdivacı olmalıdır. Bu mânada Müslümanların 'tarih yapıcı' aktif rolleri devam etmelidir. Müslümanlar yerel hedeflerin peşinde koşmayı sürdürmeli; neticede yerel-ötesi boyutları değiştirmelidirler. Fakat Müslümanların tarih yapıcı rollerini yeniden üstlenmeleri bu gelişmelerin belki de en önemlisidir. Bizim, sadece kendimizin değil; diğer insanların da kaderini çizme işine soyunmamız lâzımdır.

Bu yüzyılın ilk yarısında biz dünya adlı bu gemide yolcudan başka bir şey değildik; hatta bazen zincire vurulmuş yolcular. Yüzyılın ikinci yarısında ise, en azından bazılarımız mürettebattan olmaya başladı. Geminin hareket etmesinde yahut gideceği yerin belirlenmesinde etkili olmaya başladık: O halde Müslümanlar olarak kendimize şu soruları sormamız gerekir: Bir kere daha geminin idaresini ele alabilir miyiz? "Dünyanın" kaptanı olmaya hazır mıyız?

Çeviren: Kenan Çayır

